

وداد القاضی

کسانیه
تألیفات

احسان موسوی نجفی

تهران، بهکزار و سیصد و نود و پنج

سرشناسه: قاضی، وداد.

عنوان و نام پدیدآور: کیسانیه: تاریخ، ادبیات.

مشخصات نشر: تهران: کتاب رایزن، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۲۷۵ ص.: نمودار.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۶۳۳-۲-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر.

یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

یادداشت: Al-KAYSANIYYA; History - Literature

یادداشت: کتابنامه .

یادداشت: نمایه.

شناسه افزوده: موسوی خلخالی، احسان، ۱۳۶۰ - مترجم.

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۷۹۳۵۳

www.ketab.ir

کیسانیه؛ تاریخ، ادبیات

مطالعات اسلامی ۲

نویسنده: وداد القاضی؛ ترجمه: احسان موسوی خلخالی

ویراستار: آهنگ حقانی

صفحه‌آرایی: واحد تولید انتشارات کتاب رایزن . چاپ اول: ۱۳۹۵ تهران

شمارگان: هزار نسخه . بها: چهل و دو هزار تومان

مدیر هنری: علیرضا احمدی (کانون تبلیغات رایزن)

نقش مهر پشت جلد: گل مریم، اثر مرجان نعمتی

لیتوگرافی: تراب زاده . چاپ متن و جلد: شادرینگ . صحافی: نگاه

نشانی: نیاوران، کاشانک، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، گروه رایزن

تلفن: ۲۲۸۰۹۹۴۴ . دورنگار: ۲۲۸۰۹۹۲۶

پست الکترونیک: info@rayzanbooks.com

تارنما: www.rayzanbooks.com

همه حقوق مادی و معنوی این اثر، اعم از محتوای مطالب و طرح‌ها، به موجب قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان محفوظ است و هرگونه استفاده یاوزگانی از این اثر، اعم از زیراکس، بازنویسی، ضبط و انتشار در فضای مجازی یا به هر صورت دیگر، بدون اجازهٔ مکتوب ناشر، کلاً و جزأً ممنوع و قابل پیگرد قانونی است.

MIX
Paper from
responsible sources
FSC® C019863

«کتاب رایزن» به فردایی پایدار برای محیط زیست می‌اندیشد. کاغذهای استفاده‌شده در این کتاب دارای استاندارد بین‌المللی «شورای سرپرستی جنگل» است که پاکد مخصوص در تارنمای این شورا در دسترس است.

نشر به معنای عام در قلمرو فرهنگی ایران سابقه‌ای بس دراز دارد. وجود بازارهای بزرگ و مهم «وراقان»، استنساخ انبوه آثار خرد و کلان، و تألیف مجموعه‌های گران‌بهای کتاب‌شناسی از قرون متقدم به این سوی از مهم‌ترین جلوه‌های نشر به شمار می‌رود. این سنت فرهنگ‌ساز و دانش‌پرور کهن، در قرون متأخر و ضمن تأسیس نخستین چاپخانه‌ها پس از اختراع دستگاه چاپ در تحولات فنون نشر همچنان دوام یافت و ایران امروزی یکی از معدود مراکز درجه اول نشر آثار مکتوب در جهان اسلام و آسیا تلقی می‌شود.

آنچه ایران را در ایران را اهمیتی کم‌مانند بخشیده است، آن است که از روزگار کهن بسیاری از آثباتان نه‌ها، یعنی ناشران آثار مکتوب، در زمره اهل علم بوده‌اند و بعضی از آنها سپس‌تر به دانش‌مدان و روشنگران تبدیل شده‌اند. به دوران معاصر نیز دسته‌ای از مهم‌ترین مراکز نشر در ایران را دانش‌مدان و محققان ممتاز بنیاد کردند یا راهبری معنوی آن را به دست گرفتند و با چاپ انتقادی معتبرترین آثار، پهنای تحقیقات جدید به دانشمندان و انتشار آثار محققان آنها، و مخصوصاً ترجمه مهم‌ترین آثار مربوط به علم و فلسفه و ادبیات نو، موجب آشنایی و بلکه توغل ایرانیان در علم و دانش معاصر شدند.

کتاب راین، که بنا بر مقتضیات اجتناب از تکرار، امروز، گسترش دانش و فرهنگ را مهم‌ترین وظیفه خود می‌شمارد، نیز، در امتداد حرکت بزرگ فرهنگی «دایرةالمعارف بزرگ اسلامی»، همین مقصد را تعقیب می‌کند؛ یعنی علاوه بر باب و بخش آثار محققان و مترجمان، که به تصویب شورای مشاوران می‌رسد، خود نیز عرصه‌ای برای تحقیق و تألیف در زمینه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ و ادب ایران و اسلام، و ترجمه آثار جدید میدانی گسترده، مشتمل بر تحقیقات جدید در باب مکاتب و اندیشه‌های فلسفی و علمی و جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی و تاریخ و ادبیات و بسیاری زمینه‌های دیگر — پس از طرح و تصویب در شورای مذکور — برای محققان و مترجمان برجسته می‌گشاید. به همین سبب آثار منتشره توسط کتاب راین پهنه‌ای وسیع در زمینه‌های گوناگون علوم انسانی را دربر می‌گیرد. راه‌سوار است جریانی نو در زمینه چاپ و نشر در ایران ایجاد کند.

حسن موسوی بجنوردی

مدیر عامل

فهرست

۱۳		مقدمه
۱۷		فصل اول: نگاهی به منابع
۱۸		۱. آثار فرقه‌نگاری
۳۵		۲. آثار تاریخی و شرح حال
۴۵		فصل دوم: قیام مختار و روشن شدن مرزبندی‌های کیسانیه
۴۵		مهم‌ترین سوانح حیات مختار
۵۹		۱. امامت محمد بن حنفیه
۶۸		۲. قبض و بسط در روابط ابن حنفیه با مختار
۸۰		۳. مختار و تشیع در کوفه
۸۵		۴. مختار و وضعیت اجتماعی و اقتصادی کوفه
۱۱۹		فصل سوم: تطور کیسانیه پس از قیام مختار تا اوایل قرن نخست
۱۷۱		فصل چهارم: تحولات کیسانیه پس از قرن نخست
۱۷۵		۱. کیسانیه خالص
۱۸۹		۲. غالیان کیسانیه
۲۲۳		فصل پنجم: کیسانیه و دیگر فرقه‌ها
۲۲۳		۱. امامیه و کیسانیه
۲۲۴		نگاه امامیه به عقاید کیسانیه
۲۳۲		نگاه امامیه به پیروان کیسانیه
۲۳۴		۲. اسماعیلیه و کیسانیه
۲۴۱		۳. کیسانیه وزیدیه و معتزله

۲۵۱	فصل ششم: کیسانیه و ادبیات
۲۶۱	الف. اشعار با گرایش به تشیع به معنای عام کلمه
۲۶۸	ب. اشعار با گرایش امامی (شعر «تجعفر»)
۲۷۸	ج. شعر با گرایش کیسانی
۲۸۴	د. اشعار در مدح بنی عباس
۳۰۱	فرجام سخن
۳۰۹	منابع و مأخذ
۳۱۷	نمایه نام‌ها
۳۲۵	نمایه عام

www.ketab.ir

مقدمه

فرقه کیسانیه به چند علت جایگاه ویژه‌ای در تاریخ اندیشه دینی اسلامی دارد: نخستین فرقه‌ای است که در قرن نخست هجری پس از حادثه فتنه حواری، جهان اسلام پای نهاد؛ نخستین فرقه‌ای است که ایده «مهدی منتظر» را پرورش داد؛ از اصلی‌ترین کانون‌هایی است که غلو از آن شاخه گرفت. انواع منابع — از شرح حال‌ها تا فقه، کتب و کتاب‌های عقاید و تاریخ و جغرافیا، انساب و لغت و سفرنامه‌ها — با رویکردهای مختلف به این فرقه پرداخته‌اند، اما نوعاً چیزی بیش از انبوهی از اطلاعات پراکنده و نامرتب به دست نمی‌دهند. گاه نیز، در خلال این اطلاعات، گرایش‌های دینی شخصی مؤلف نیز وارد شده است. در بیشتر موارد، کیسانیه شبیه قالب جامدی به نظر می‌آید که بی هیچ سروکاری با واقعیت — بات — پویایی خود را دارد. نیز در برخی از این گزارش‌ها عقاید کیسانیه بسیار انعطاف‌پذیر و نامرتبط با واقعیت‌های تدریجی زمانی عرضه شده است. برای همین، این پژوهش تلاشی است جهت استفاده از همه اطلاعاتی که در منابع — اعم از خطی و چاپی — در اختیار داریم — تا جایی که در دسترسمان بودند — و غربال کردن آن اطلاعات و جدا کردن موارد جانب‌دارانه از موارد قابل اعتماد و به کار گرفتن و طبقه‌بندی زمانی آنها برای رسیدن به تاریخ فکری و عقیدتی پله‌پله‌ای که بتوان در آن خط سیر عقاید این فرقه را در مراحل گوناگون بازشناخت. چنان‌که

در خود این پژوهش پیداست، یافتن این خط سیر خود مبتنی بر شناخت رابطه آن با واقعیت تاریخی پیرامونی اش، از زمان پیدایشش در جنبش مختار در کوفه در ۶۶ق، است. رابطه ای که بی شک در روند تحول عقاید شیعیان — به طور عام — و در فعالیت های تبلیغی و در موضع گیری شان در قبال حکومت پی آمدهایی داشت.

به نظر من، روشن کردن روند مراحل تاریخی عقاید کیسانیه مهم ترین کاری بود که این پژوهش می توانست بکند و برای همین بخش اصلی آن را به این موضوع اختصاص دادم و تلاش کردم بسیاری از پرسش ها را در این چارچوب پاسخ گویم. البته برخی از این پرسش ها را نمی توان با اطلاعاتی که در اختیار داریم پاسخ داد و برای همین، در نبود شواهد، گریزی از حدیثات منطقی و معقول نیست. بخشی را نیز به رابطه کیسانیه با دیگر فرقه ها، به خصوص فرقه های شیعی، اختصاص دادم تا نشان دهم این فرقه باعث مطرح شدن چه مسائلی در آن فرقه ها شد. بحث پادایی، درباره ابعاد ادبی کیسانیه، در حکم خاتمه ای است که در آن فعالیت های ادبی برخی از پیروان این فرقه توضیح داده شده است. در این بخش به طور خاص به اشعاری توجه کردم که سراسر عقیدتی این فرقه در آنها یافت می شود.

این پژوهش در اصل پایان نامه ارشد من برای اخذ مدرک دکترا از دانشکده ادبیات عربی دانشگاه آمریکایی بیروت ارائه شد. البته آنچه در اختیار خواننده قرار می گیرد نسخه تعدیل شده ای است که برخی اطلاعات از منابعی که بعدتر به دست آمد بدان افزوده شده است، نیز از برخی راهنمایی ها و نکاتی که استاد راهنما در بررسی پایان نامه مطرح کردند استفاده کردم و لازم می دانم از ایشان تشکر کنم. این استاد اقایان دکتر یوسف ایش و دکتر محمود زاید و دکتر محمود الغول و دکتر ماجد فخری بودند. از این استادان بزرگوار کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از استاد راهنمایم، دکتر احسن عباس که واژه ها از بیان لطف او ناتوان اند، او در کتابخانه بالارزش خود فضای علمی دل نشینی برای من مهیا کرد و در همه مراحل نوشتن این پژوهش بر آن نظارت داشت.

لازم است از فرصتی که مؤسسه تبادل آکادمیک آلمان (DAAD) در اختیارم نهاد نیز تشکر کنم. آنان به من امکان دادند که یک سال در دانشگاه توینگن آلمان تحصیل کنم و در بخش نسخ خطی برلین و نیز استانبول تحقیق کنم. به این ترتیب، توانستم از گنجینه نسخه های خطی عربی در کتابخانه های این شهرها و نیز از پژوهش های شرق شناسان در حوزه تحقیقی ام استفاده کنم.

این دوره به من امکان داد که نزد شرق‌شناس و پژوهشگر بزرگ، دکتر یوزف فان اس، مدیر بخش مطالعات شرقی دانشگاه توینگن، شاگردی کنم و از دریای بیکران دانش او در حوزه تاریخ کلام فرقه‌های اسلامی استفاده کنم و شکرگزارش باشم.

امیدوارم این پژوهش آغازگر پژوهش‌های دیگری در این حوزه باشد. واللّٰهُ الْمُؤَقِّق.

بیروت - مه ۱۹۷۴

وداد القاضی

[لازم است در آغاز کتاب به خواننده یادآور شویم که مؤلف محترم در برخورد با روایت‌های امامی به دور از معیارهای فنی حدیثی عمل کرده و آنها را به چشم شواهد تاریخی احتمالی نگاه کرده است. این موضوع به طور خاص در بخشی با عنوان «نگاه امامیه به عقاید کیسانیه» (صفحات ۲۲۲-۲۳۴) آشکار است. با چنین نگاهی، روایتی که با قرائن و پیش‌فرض‌های تاریخی پژوهشگر سازگار باشد، بر ساخته دانسته می‌شود، اما درست‌تر آن است که بررسی صحت روایت سازوک خاص را دارد که در صورت اثبات آن، باید در آن پیش‌فرض‌ها تردید کرد.

نگاه مؤلف به موضوع امامت در همین بخش نیز جای بحث دارد. به باور امامیه، امامت منصبی الهی است که هیچ یک از بندگان، حتی پیامبر و امام، هم در تعیین آن نقش ندارند. در این حالت، بحث درباره نزاع بر سر امامت، به معنای همان منصب الهی و نه صرف حکومت‌داری - بی معناست، چون کسی که از جانب خداوند به امامت منصوب شده می‌داند که امام است و فقط امامت خود را بر دیگران عرضه می‌کند و غیر از او همه خود می‌دانند که امام نیستند و از سر دنیا طلبی ادعای امامت کرده‌اند تا به هدف مقصودی برسند.

درباره محمد بن حنفیه نیز آنچه در این کتاب آمده لزوماً همه مآجرا نیست و می‌توان تحلیل‌های دیگری بر اساس روایات مطرح کرد که نشان دهد او ادعای امامت، به معنای منصب الهی، نداشت یا اگر هم داشت آن را کنار گذاشت. در این باره مثلاً می‌توان به کتاب معجم رجال الحديث تألیف مرحوم آیت الله خوئی مراجعه کرد. از همین قبیل است بحث درباره سید حمیری و تغییر عقیده او که مؤلف آن در این باره شیعیان را متهم می‌کند که با

برساختن مطالبی تلاش کرده‌اند سید حمیری را در شمار امامیه جا زنند (صفحه ۲۶۲). اما به این پرسش پاسخی نداده که این کار با چه هدفی انجام شده و سید حمیری به چه لحاظ اهمیت ویژه‌ای داشته تا یک فرقه تلاش کند او را به خود پیوند زند؟

در نهایت، باید بدین نکته توجه داشت که این کتاب و تحلیل‌های مطرح‌شده در آن، تنها قرائت ممکن از متون و اسناد تاریخی مربوط به دوره مورد بحث نیست و مانند هر پژوهش تاریخی می‌توان آن را نقد کرد و شواهدی خلاف آن آورد - ن[.]

[مترجم لازم می‌داند از نویسنده محترم کتاب، خانم دکتر وداد القاضی، که در طی ترجمه کتاب ره‌ی راهنمایی‌ای فروگذار نکردند تشکر کند. همچنین از محبت‌های استاد محترم جناب آقای دکتر صادق سجادی که اجازه دادند این کتاب در سلسله انتشارات کتاب رایزن منتشر شود. ایشان هم‌چنین زحمت کشیده و تعدادی از ابیات عربی کتاب را به فارسی ترجمه کرده‌اند. بعضی دیگر از این ابیات نیز به لطف جناب آقای دکتر عنایت‌الله فاتحی‌نژاد ترجمه شد که سپاسگذاریم. بنام آهنگ حقانی نیز با لطف بی‌کران خود پیش‌نویس ترجمه را پیش از انتشار خواندیم و نکته مهمی را یادآور شدیم].

www.ketab.ir